

Naturpark Åmosens

vilde orkidéer

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Forfattere: Hans Guldager Christiansen, Carsten Clausen, Peter Leth

Layout/produktion: Erik Johnsen, ReklameService.dk

Trykt i Danmark 2017, 1. udgave, 1. oplag. 1.000 eksemplarer.

Revideret udgave 2023

Forsidetegning: *Rigkærsvvegetation med Pukkellæbe* af Jens Gregersen

Bogens forfattere takker VELUXFONDEN og Danmarks Naturfredningsforening for økonomisk støtte til udgivelsen.

ISBN: 978-87-970196-0-3

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Hans Guldager Christiansen, Carsten Clausen og Peter Leth

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

INDHOLD

Forord	Side 5
Indledning	Side 6
Om vilde orkidéer	Side 6
Orkidéerne i Naturpark Åmosen	Side 7
Kødfarvet Gøgeurt	Side 8
Maj-Gøgeurt	Side 10
Mygblomst	Side 12
Nikkende Hullæbe	Side 14
Plettet Gøgeurt	Side 16
Pukkellæbe	Side 18
Rederod	Side 20
Salep-Gøgeurt	Side 22
Skov-Gøgelilje	Side 24
Skov-Hullæbe	Side 26
Sump-Hullæbe	Side 28
Tyndakset Gøgeurt	Side 30
Tæt blomstret Hullæbe	Side 32
Ægbladet Fliglæbe	Side 34
Jørgen Steudels eng	Side 36
Litteratur	Side 38

Forord

Danmarks vilde orkidéer er en eksklusiv gruppe af planter, som omfatter godt 47 arter og underarter¹. Gennem adskillige år har vi indsamlet oplysninger om orkidéernes forekomst i Naturpark Åmosen, og her gør vi status. Arternes kendte forekomster i området er angivet på et kort for hver art. For visse arter er der også angivet forekomster udenfor Naturpark Åmosen, men disse er ikke nødvendigvis fyldestgørende.

Alle danske orkidéer er fredede ifølge Miljøministeriets bekendtgørelse nr. 67 af 4. februar 1991, dvs. at man hverken må plukke eller grave orkidéerne op. Langt hovedparten af Naturpark Åmosens arealer er ejet af private, så man skal i mange tilfælde have en ejers tilladelse for at besøge et voksested.

Mange af orkidéerne er sjældne, og adskillige af dem er gået voldsomt tilbage de seneste 50-100 år, ofte pga. afvanding, opdyrkning, gødskning eller tilgroning af deres voksesteder. En bedre pleje og hensyntagen til levestederne er oftest tilstrækkeligt til at fremme orkidéerne. Dette kræver dog kendskab til, hvor orkidéerne findes.

Det er vores håb, at denne oversigt kan bidrage til et sådant øget kendskab til orkidéerne og deres voksesteder. Vi modtager meget gerne oplysninger om nye fund og voksesteder, rettelser eller andre bemærkninger vedrørende Naturpark Åmosens vilde orkidéer: carstenbclausen@hotmail.dk

Først og fremmest tak til Projekt Grønt Guld for økonomisk støtte til hæftet. "Projekt Grønt Guld - aktiv i naturen" er støttet af VELUX FONDEN og administreres af Danmarks Naturfredningsforening. Dernæst også tak til Gerth Nielsen for mange faglige oplysninger, til Jens Gregersen for at vi måtte benytte tegningen på forsiden og til Charlotte Rye for kontakten til Jens.

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Indledning

Hver af Naturpark Åmosens orkidéer omtales efter samme skabelon: Først beskrives arten kort, og der vises et billede af planten. På kortet er aktuelle voksesteder markeret med rød plet, nye fund efter 2017 er markeret med blå plet.

I "Forekomst" kan man læse sig til, hvilke iagttagelser og kilder kortets prikker bygger på. Dernæst kommer der en sammenfatning af artens status i Danmark, og for nogle arters vedkommende afsluttes med "Bemærkninger i øvrigt".

Arternes forekomst i Naturpark Åmosen og i Danmark bygger, foruden på vores personlige kendskab, på oplysninger fra litteraturen herunder oplysninger fra det netop afsluttede projekt Atlas Flora Danica². I teksten forkortes denne kilde til AFD. En samlet litteraturliste kan ses bagest i rapporten. Vedrørende især orkidéerne i skovene omkring Jyderup har vi fået mange vigtige oplysninger fra Gerth Nielsen, tidligere ansat ved Katstrup Gods.

Oplysninger om planternes udseende bygger især på beskrivelserne i Pedersen og Faurholt¹ og i Nilsson og Mossberg³.

Om vilde orkidéer

Orkidéfamilien er blandt de største plantefamilier i verden med 20.000-25.000 forskellige arter. Orkidéerne er talrigest i troperne, og her i Danmark er der som nævnt kun ca. 47 arter og underarter.

Det er blomsternes bygning, som tydeligst viser, at planten er en orkidé. Blomsten hos orkidéer er udviklet fra

Blomst af Sump-Hullæbe. Foto af Peter Leth

en regelmæssig cirkulær blomst med 6 ens blosterblade (udifferentierede bæger- og kronblade), fordelt i 2 kredse. Hos nulevende orkidéer genfinder man denne grundplan. I den indre kreds er det øvre, mediane blad imidlertid ofte forstørret til en "læbe" med en spore ved basis. Blomsten er således ikke længere regelmæssigt cirkulær, men derimod ensymmetrisk, også kaldet zygomorf. En tilsvarende blomstersymmetri ses bl.a. hos arter i ærteblomstfamilien. Bemærk at frugtknuden, som sidder under blomsten, under udviklingen vrides 180 graders, således at læben kommer til at vende nedad.

Hos f.eks. Hullæber mangler en spore, men læben er til gengæld differentieret i en ydre og en indre læbe³.

Blomsterne hos forskellige orkidéarter udviser en stor variation i tilpasning til forskellige bestøvere. Det fortæller vi lidt om under omtalen af de enkelte arter. Det karakteriserer også de danske orkidéer, at de har et tæt samliv med svampe, altså svampehyfer i jorden (mycelium), og mange har meget specielle krav til deres levesteder.

Orkidefrø er meget små, idet de kun rummer selve kimen og ingen oplagsnæring, i modsætning til tilfældet i f.eks. solsikkefrø, hvedekerner og kokosnødder. Når et orkidéfrø spirer, er den lille kim derfor helt afhængig af at opnå et samliv med svampe. Svampen skal invadere kimcellerne, som fordøjer svampehyferne, og det muliggør kimens videre udvikling. Dette underjordiske samliv fortsætter sandsynligvis livet ud, og de første år eksisterer orkidéen kun underjordisk. Ægbladet Fliglæbe lever eksempelvis fire år under jorden, inden det 1. blad viser sig over jorden, og den begynder at lave fotosyntese. I ugunstige år kan orkidéen forblive underjordisk.

Efter bestøvning danner orkidéer et meget stort antal frø, fra tusinder til millioner alt efter art. Frøene er som nævnt meget små og lette, og for at de kan leve videre, skal de lande et sted, hvor der findes de rette svampehyfer, der kan vokse ind i frøets celler.

Orkidéer er gode til at sprede sig i kraft af deres lette frø, men til gengæld er mange arter særdeles kræsne mht. voksested. Jordbunden skal have den rette beskaffethed og den rette surhedsgrad. De fleste danske orkideer ynder kalkholdig og dermed basisk jordbund.

Orkidéer på enge og overdrev kræver meget lys, og de udkonkurreres let af høje græsser og frodig, gødningspåvirket vegetation. De tåler heller ikke for meget skygge fra buske og træer, så voksestederne skal enten slås eller afgræsses. Gødning er "gift" for alle danske orkideer. Årsagen er ikke en direkte giftvirkning, men derimod, at orkideerne evolutionært er udviklet til at trives under

næringsfattige vækstbetingelser, hvor konkurrencen med andre arter om plads, lys og næring er lille. Tilføres der gødning til orkideers voksesteder, vil orkideerne hurtigt forsvinde, idet de taber kampen om lys og plads til større, hurtigtvoksende arter. At svampene, som orkidéerne lever sammen med, muligvis heller ikke tåler gødskningen, komplicerer sagen yderligere.

Orkideer i skove klarer bedre skygge fra træer og buske. Tyndakset Gøgeurt og Ægbladet Fliglæbe udvikler sig inden træernes blade skygger for meget. Andre som f.eks. Rederod mangler helt bladgrønt (klorofyl) og kan vokse i dyb skygge, hvor den alene får næring gennem samspil (mykorrhiza) med svampe.

Orkidéerne i Naturpark Åmosen

Hyppigheden af de ca. 47 danske arter og underarter ændrer sig over tid. Det gælder såvel indenfor Naturpark Åmosens område som på landsplan. Nogle arter er så sjældne, at de står i fare for at forsvinde, men der kommer også nye til.

I 2004 opdagede man orkidéen Biblomst i en grusgrav ved Horsens⁴. Siden er denne art også fundet i en gammel grusgrav ved Himmelev i Roskilde (ca. 2008) og ved Fåborg (2016). I 2016 blev der fundet en Ridder-Gøgeurt på Amager Fælled i et enkelt eksemplar⁵. Denne orkidé har været forsvundet fra Danmark siden 1980'erne.

Der findes med sikkerhed i alt 12 forskellige orkidéarter i Naturpark Åmosen i disse år. Hver af dem omtales her efter på en dobbeltside. Nogle af dem er meget sjældne, og andre støder man regelmæssigt på. Endvidere omtales Salep-Gøgeurt, som tidligere voksede i området.

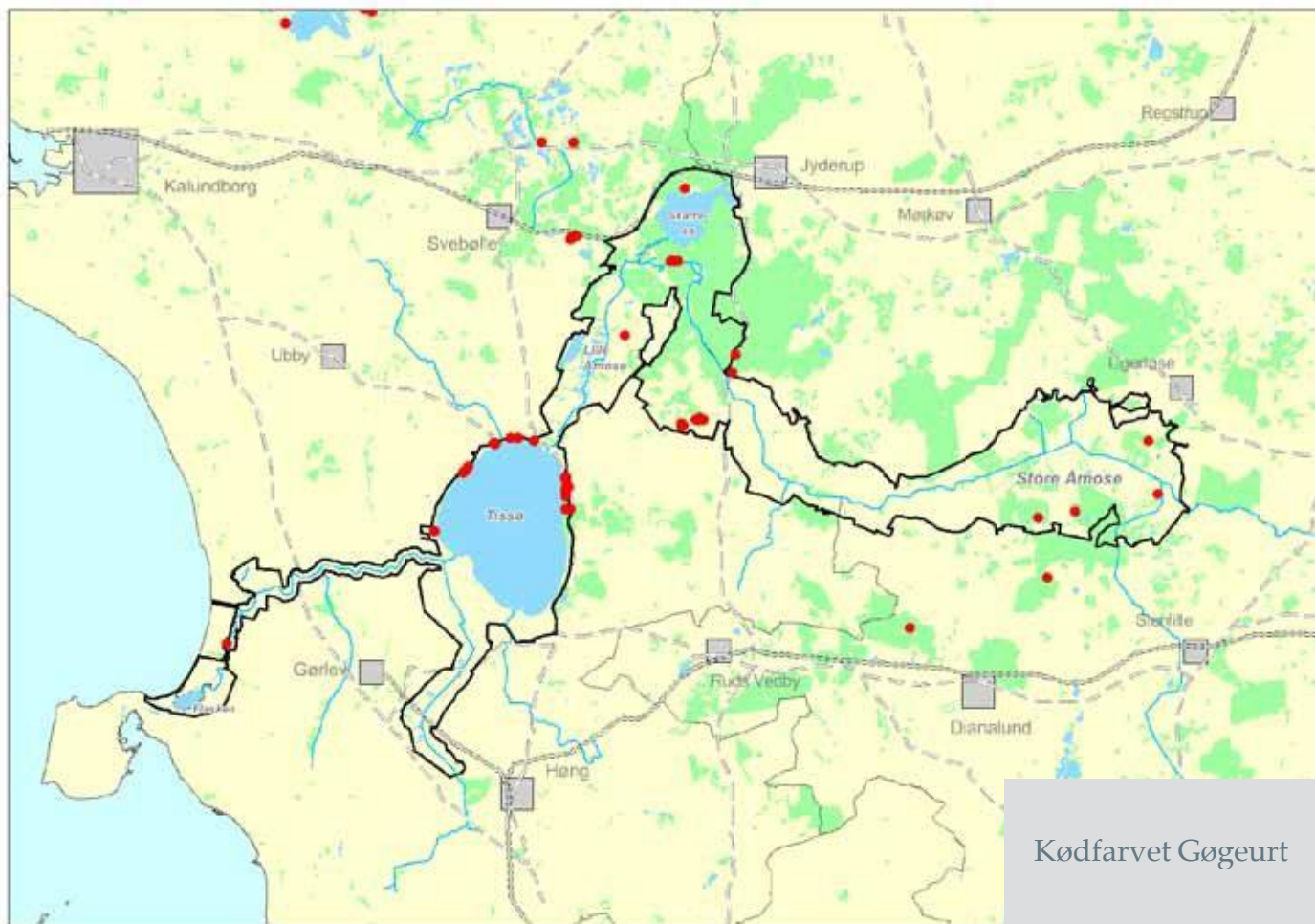
På Naturpark Åmosens hjemmeside findes en film om Åmosens orkidéer: Blomstrende orkidéer - Historier fra Naturpark Åmosen.

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Kødfarvet Gøgeurt

Dactylorhiza incarnata (L.) Soó subsp. *incarnata*

Kødfarvet Gøgeurt er 15-50 cm høj med stift opadrettede, uplettede, lysegrønne blade, som er bredest ved grunden og med en hætteformet spids. Blomsterne er forholdsvis små med en næsten udelt læbe, som er længere end bred og med tilbagebøjede sideflige. Blomsterfarven er oftest lys rosa med sirlige sløjfemønstre på læben. Arten er imidlertid meget variabel. Eksempelvis kan blomsterfarven også være purpurrød eller sjældent helt hvid. Den blomstrer i (maj-) juni (-juli).

FOREKOMST

Kødfarvet Gøgeurt vokser i kær og på enge, ofte sammen med Maj-Gøgeurt.

På engene langs Tissøs nordlige tredjedel findes flere rigkær med Kødfarvet Gøgeurt. De mest individrige forekomster findes mod nord og nordvest. Vi har talt lidt under 100 stk. mod nord (ved Søholm), flere hundrede syd for Tissøgård, ca. 500 stk. ud for Vråbjerg og ca. 500 stk. på engene syd for Lille Fuglede^{6,7,8}.

Ved Fugledegård Besøgscenter står der enkelte Kødfarvet Gøgeurt lige ved siden af den fine træbro, der fører over engen ud til fugleskullet.

Kødfarvet Gøgeurt vokser endvidere ved Skarresholm nord for Skarresø, i området nær Bromølle Kro og flere steder i den centrale del af Store Åmose.

Status

Kødfarvet Gøgeurt er ret alm. til ret sjælden (med store regionale forskelle) på store dele af Øerne og Bornholm, i Øst- og Nordjylland og langs den jyske vestkyst. Ellers er den sjælden². Den er gået stærkt tilbage de sidste 50-100 år.

Kødfarvet Gøgeurt. Foto af Peter Leth

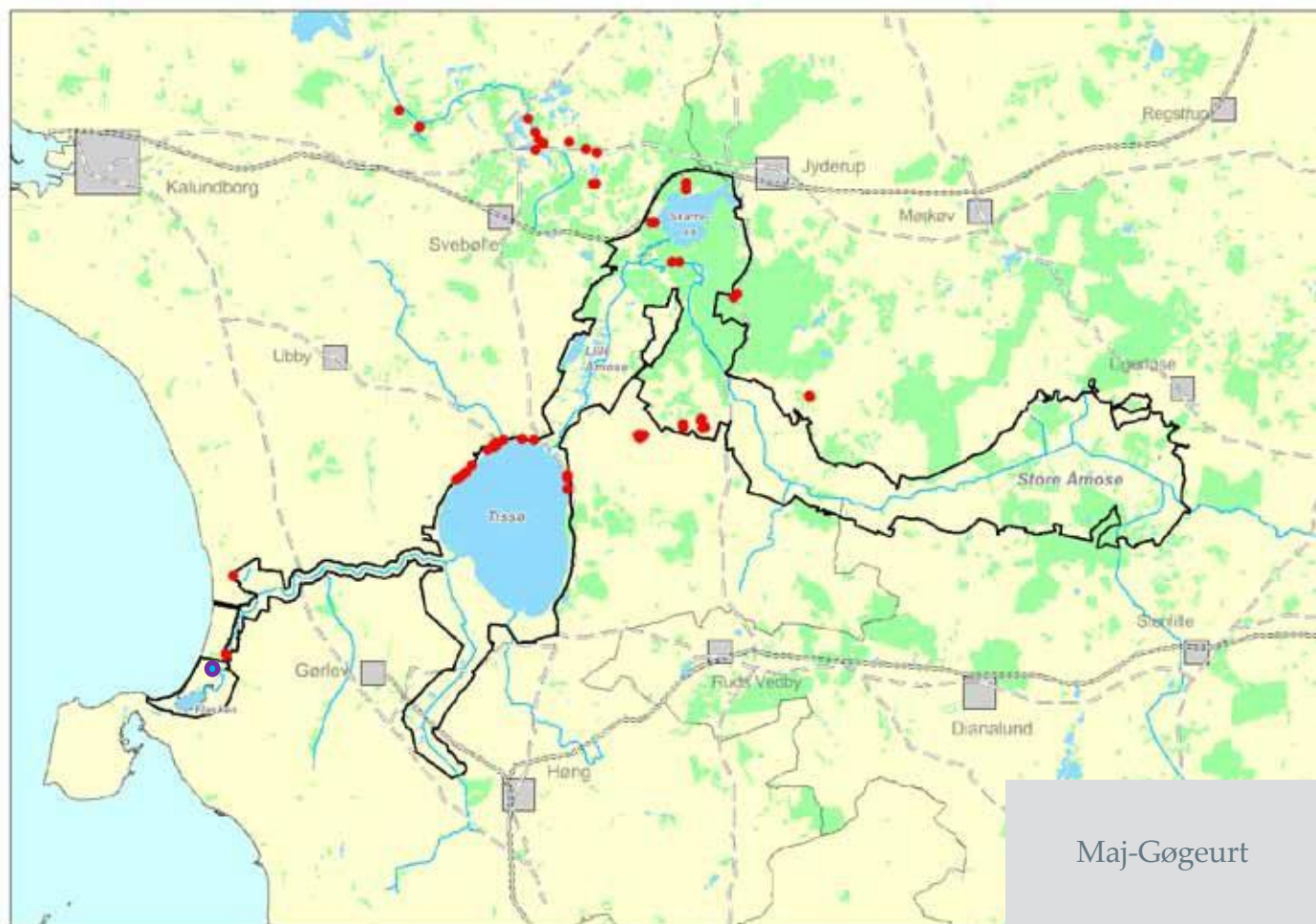

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Maj-Gøgeurt

Dactylorhiza majalis (Rchb.) P. F. Hunt & Summerh. Subsp. *majalis*

Maj-Gøgeurt er en robust og variabel art oftest 20-40 cm høj. Bladene er som regel kraftigt plettede, ret brede, flade, og bredest omkring midten. Blomsterne er violette og læben er mere eller mindre trelappet med varierende tegninger. Læben er bredere end lang, og sidelapperne er tilbagebøjede. Maj-Gøgeurt blomstrer fra maj til begyndelsen af juni.

FOREKOMST

Maj-Gøgeurt vokser i fugtige enge og moser, især hvor grundvandet er kalkholdigt og næringsfattigt til middel næringsrigt. Ofte står den sammen med Kødfarvet Gøgeurt.

Maj-Gøgeurt findes i pæn mængde på en eng ned til Nedre Halleby Å ved Brovejen (se side 36).

På engene rundt om Tissø findes flere rigkær mod nord og nordvest med både Maj- og Kødfarvet Gøgeurt. Mod nord ved Søholm har vi talt mere end 100 stk. Maj-Gøgeurt, flere hundrede syd for Tissøgård, ca. 500 stk. ud for Vråbjerg og ca. 500 stk. syd for Lille Fuglede^{6,7,8}. Den er også talrig på engen nord for Lille Fuglede. På en eng ca. 1/2 km nord for Klinteskov er der i størrelsesordenen 10 stk.⁹.

Den findes også i Astrup Skov. Nyt fund på Fællesfolden, 2021.

Vi kender ikke til forekomster af Maj-Gøgeurt i Lille Åmose og heller ikke i Store Åmose. Dette forekommer mærkeligt, da der er mange lokaliteter med moser og kær, hvor der findes Kødfarvet Gøgeurt, f.eks. Verup Mose.

Et enkelt sted lige uden for Naturpark Åmosen, nemlig på Ørnebjerg ved Buerup, findes et flot kær, hvor vi har talt mere end 2000 stk. Maj-Gøgeurt i 2015. Området er offentligt tilgængeligt¹⁰.

Status

Maj-Gøgeurt er den hyppigste af eng-orkidéerne. Den er ret alm. til ret sjælden på Øerne og Bornholm². I Jylland er den almindeligst mod øst. Den er gået kraftigt tilbage i Danmark de sidste 50-100 år.

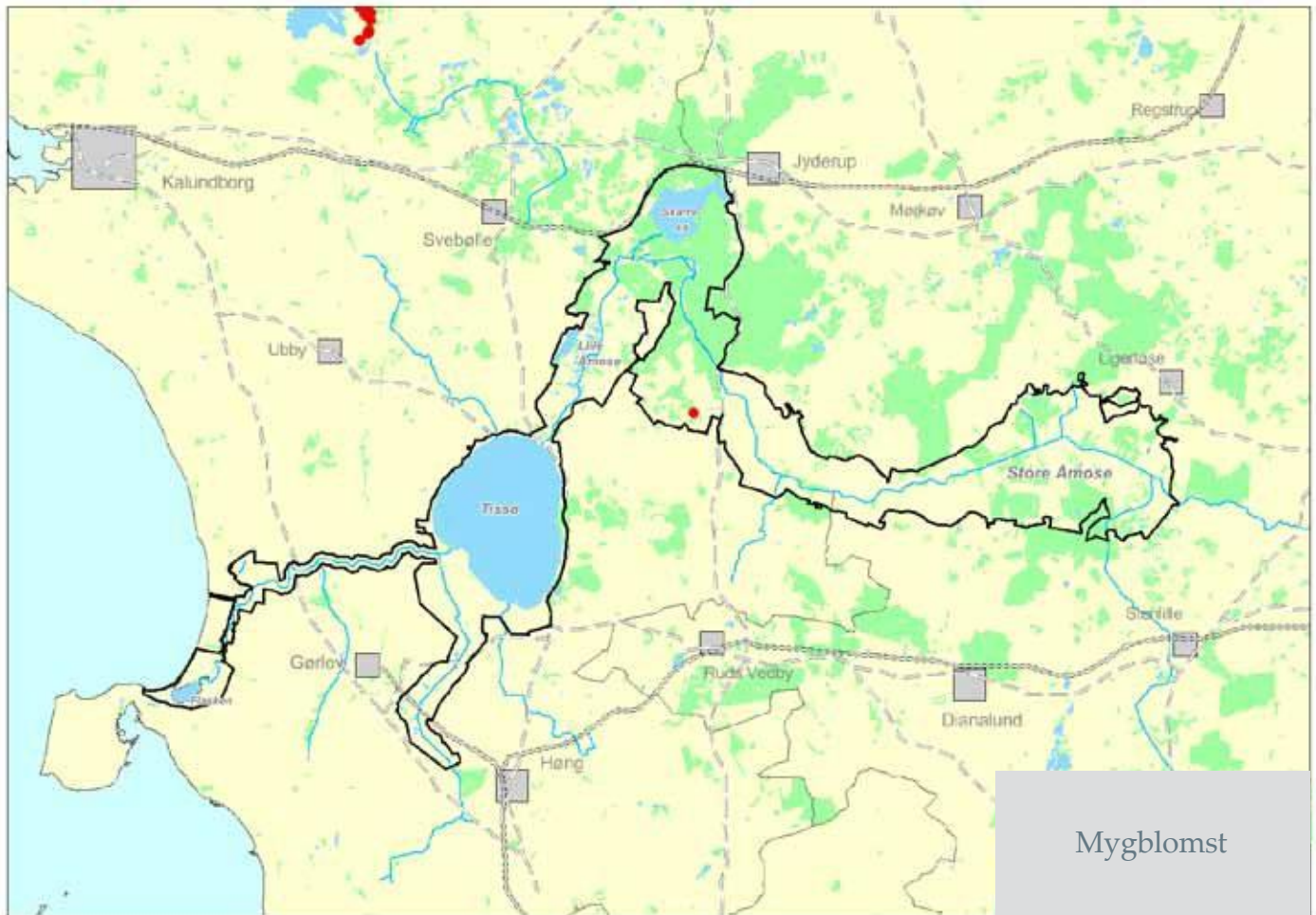
Maj-Gøgeurt. Foto af Peter Leth

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Mygblomst

Liparis loselii (L.) Rich

Mygblomst er en lille orkidé på kun 5-20 cm. Den har to kraftige grønne blade og små gulgrønne blomster. Den blomstrer i juni-juli. Den er knyttet til fugtige, næringsfattige og kalkrige moser.

FOREKOMST

Mygblomst findes i en ganske lille bestand i en mose syd for Bromølle Kro. I 2016 blev der talt 5 planter.

Status

Mygblomst er meget sjælden i Danmark, dog hyppigst på Sjælland, hvor den har 8 forekomster, hvoraf de 5 er rimeligt stabile. Særlig bemærkelsesværdig er forekomsten ved Saltbæk Vig, hvor mindst 5 delbestande huser tilsammen flere tusinde planter. Arten er inden for de seneste årtier set yderligere 5 steder på Sjælland, men arten har de senere år ikke kunne genfindes på nogen af disse lokaliteter.

Mygblomst er påført på bilag 2 og 4 på EU's habitatdirektiv, hvilket indebærer, at medlemslandene, herunder Danmark, skal yde arten streng beskyttelse og udpege bevaringsområder for den. På den danske rødliste (2010) angives den at være moderat truet (EN). I Vestsjælland er det en regional ansvarsart (A)¹¹.

Usædvanligt frugtbar Mygblomst med mindst 15 kapsler. Foto Peter Leth

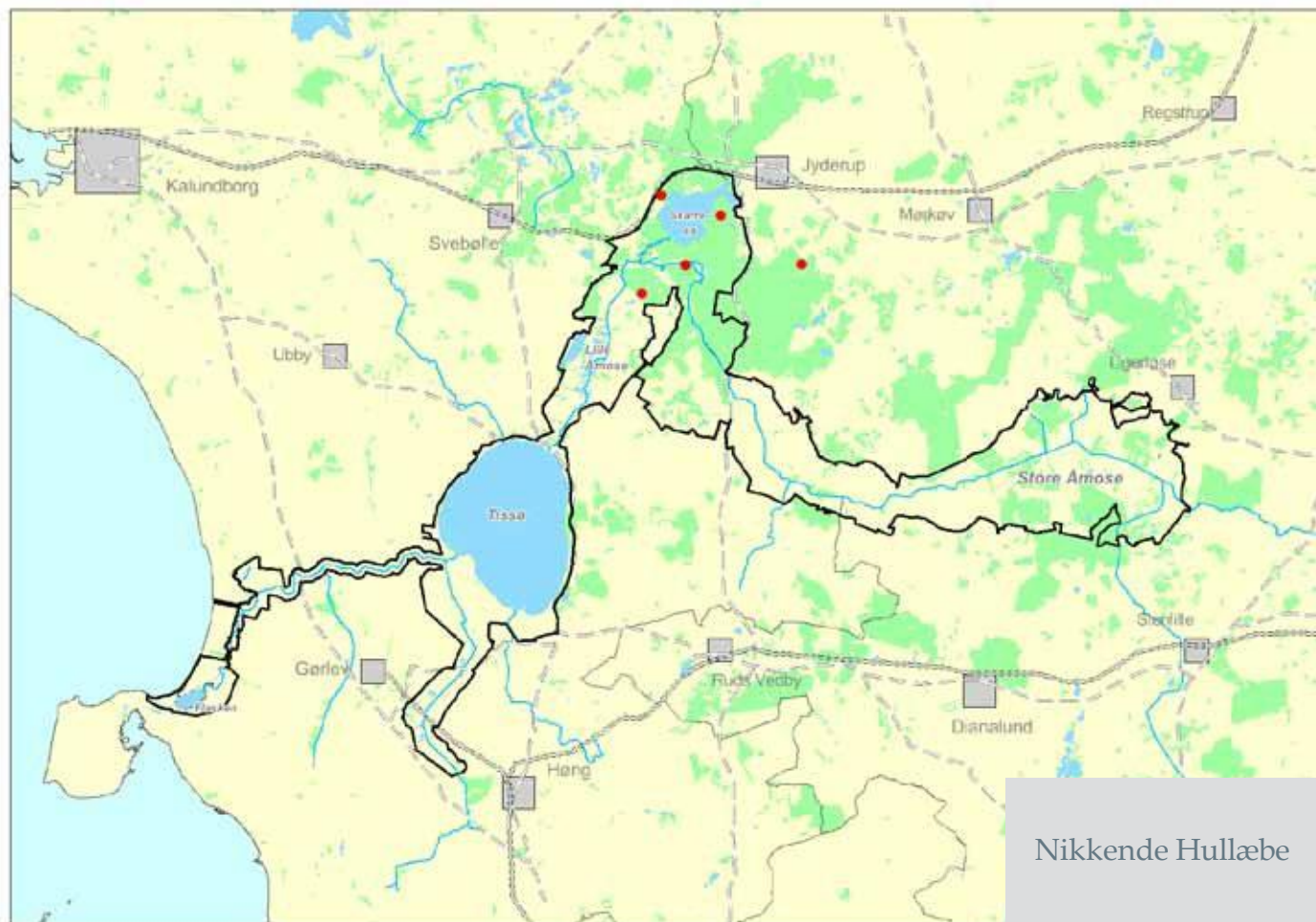

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Nikkende Hullæbe

Epipactis phyllanthos G. E. Smith

Nikkende Hullæbe ligner et lidt sølle eksemplar af Skov-Hullæbe. Nikkende Hullæbe adskilles fra Skov-Hullæbe ved at have en næsten glat stængel, små og hængende blomster, som oftest kun åbner sig ganske lidt, og glatte blade uden fremhævede nerver på oversiden. Den blomstrer fra midten af juli til begyndelsen af august.

FOREKOMST

Nikkende Hullæbe vokser i løvskove og krat på muldrig og kalkrig jordbund, ofte i skyggefulde gamle bøge- eller askeskove, på skrænter og kløfter eller i skovvejkanter. I Naturpark Åmosen findes den i skovene ved Gryde Mølle og Strids Mølle og ofte blandt andre Hullæber. Den er tidligere fundet i Astrup Skov nær Skarresø, samt Delhoved- og Hejrebjerg Skov.

En del af de danske Nikkende Hullæber har tidligere været henført til en særlig dansk specialitet, kaldet Glat Hullæbe (*E. confusa* D. P. Young). Nyere undersøgelser konkluderer imidlertid, at alle danske forekomster tilhører det mere vidt udbredte taxon Nikkende Hullæbe¹².

Nikkende hullæbe i frugt. Foto af Peter Leth

Status

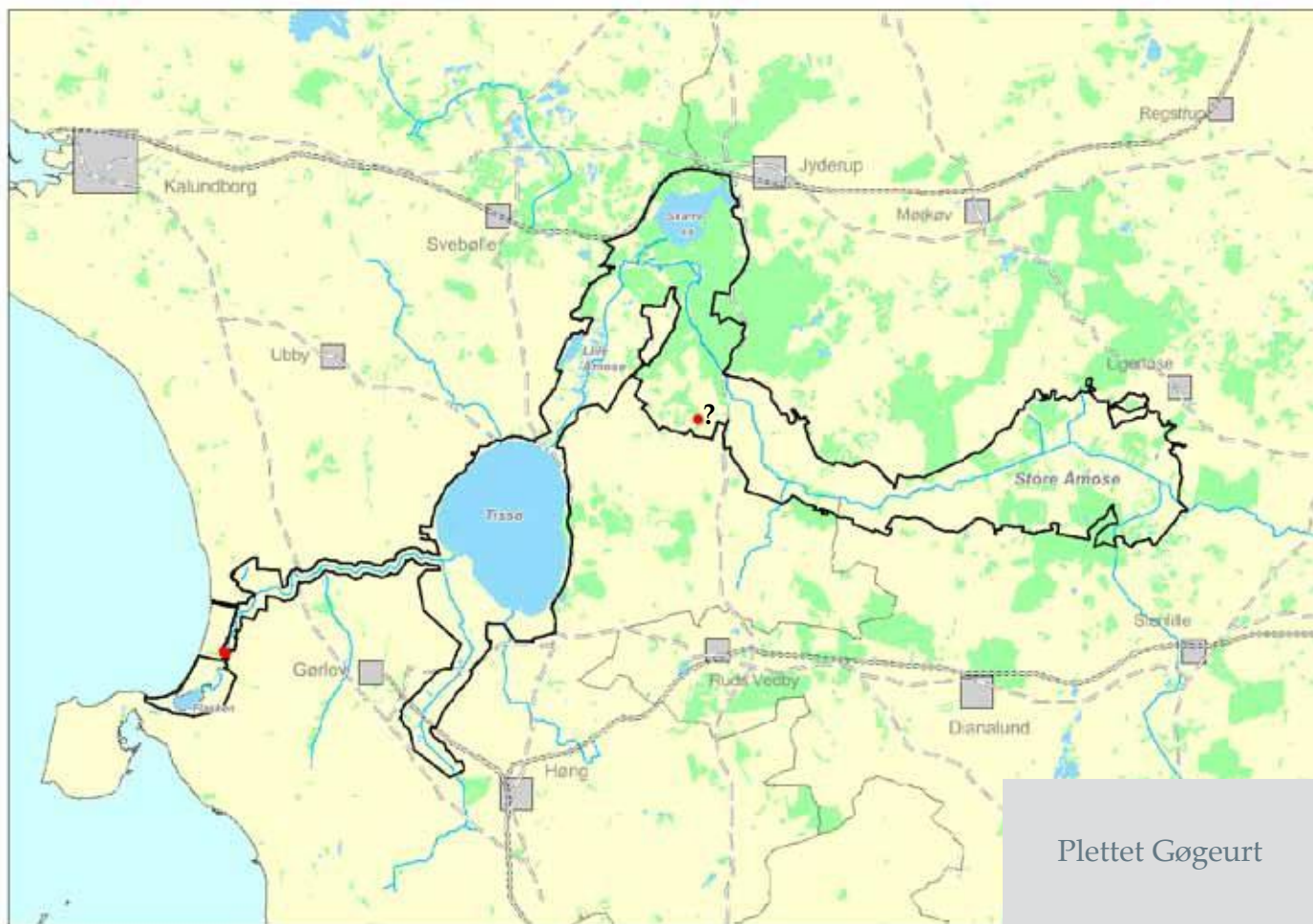
Nikkende Hullæbe findes på Øerne og i Østjylland, hvor den er ret sjælden til sjælden. På Midtsjælland og de sydlige dele af Øerne er den hyppigere, og i det øvrige Danmark er den meget sjælden².

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Plettet Gøgeurt

Dactylorhiza maculata (L.) Soó subsp. *maculata*

Plettet Gøgeurt har en massiv stængel og kraftigt plettede blade. Bladene er gråligt grønne, bredest over midten, og de når ikke op til blomsterstanden. Blomsterne har en svagt trelappet læbe, hvis midterflap er tydeligt mindre end sidelapperne, som oftest er afrundede. Plettet Gøgeurt er variabel, og på jyske heder er planterne små og smalbladede, mens den på frodig jord er kraftigere. Den blomstrer i slutningen af juni og til midten af juli.

FOREKOMST

Plettet Gøgeurt er i højere grad end Maj- og Kødfarvet Gøgeurt knyttet til voksesteder med næringsfattig bund så som hedemoser og udpinte vældenge og høslætunge. I Naturpark Åmosen findes den kun ved Nedre Halleby Å i en sommerhushave, som ejeren igennem mange år har drevet naturnært med høslæt og uden brug af gødning. Det er ikke kun Plettet Gøgeurt, som har været begunstiget af denne drift. I naturhaven vokser således også både Kødfarvet og Maj-Gøgeurt og krydsninger i stort antal.

Tænk, om denne driftform blev udvidet til andre dele af bredden ned til Nedre Halleby Å (se side 36).

Plettet Gøgeurt er også tidligere fundet på en eng ved Torsø nordøst for Tissø. Fundet er gjort i AFD-regi af Klaus Lind i 1994.

Status

Plettet Gøgeurt er sjælden til meget sjælden på Øerne. Den er angivet som Næsten Truet (NT) i den regionale rødliste¹¹, og den har haft stor tilbagegang. I Nord- og Vestjylland er Plettet Gøgeurt temmelig almindelig.

Plettet Gøgeurt. Fotos af Peter Leth og Hans Guldager Christiansen (udsnit).

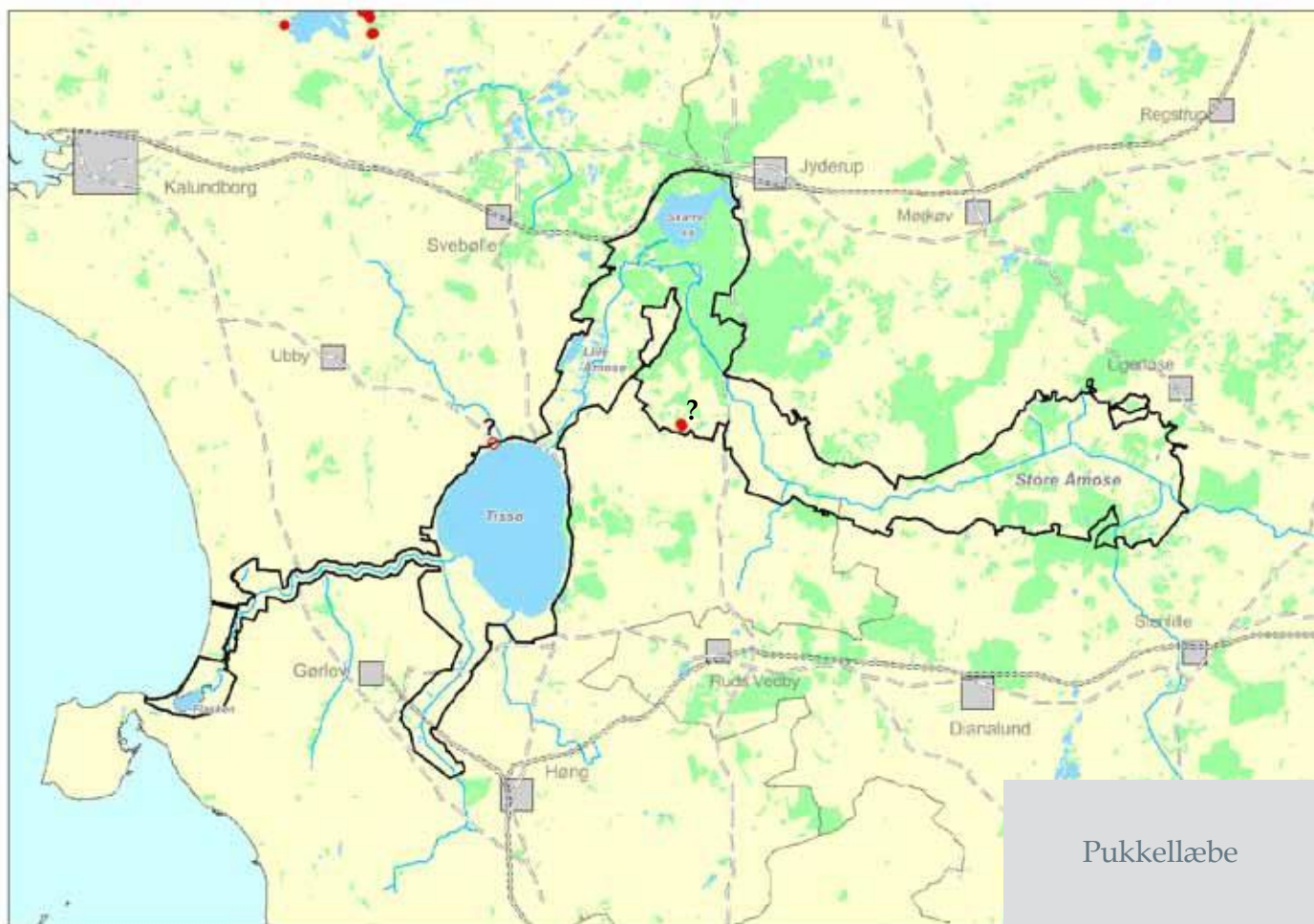

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Pukkellæbe

Herminium monorchis (L.) R. Br.

Pukkellæbe vokser i næringsfattige og kalkholdige, lysåbne kær og enge. Den er en lille orkidé på normalt 5-15 cm. Blomsterne er små og gullige og de dufter kraftigt af honning. Læben er tredelt, og den midterste flig er længst. Se den fine tegning på hæftets forside. Den blomstrer i juni-juli.

FOREKOMST

Pukkellæbe blev fundet i 1994 (20-30 planter) i en mose syd for Kattrup. Arten blev set i mosen de efterfølgende år, men de senere år har voksestedet været uden afgræsning, og det er muligt, at arten nu er forsvundet.

Desuden blev Pukkellæbe fundet på Botanisk Forenings ekskursion til nordkysten af Tissø i 1925¹³, men er ikke set der i nyere tid. Imidlertid er lokaliteten stadig intakt, og da der ikke er adgang til det privatejede sted, har det næppe været besøgt ret mange gange på rette tid og sted.

Status

Pukkellæbe er gået voldsomt tilbage i Danmark gennem 1900-tallet og findes i dag kun i 10 AFD-ruder på i alt 20 lokaliteter². Den er Moderat Truet (EN) i Danmark ifølge Den danske rødliste og Kritisk Truet (CR) i Vestsjælland¹¹.

Pukkellæbe. Foto af Peter Leth

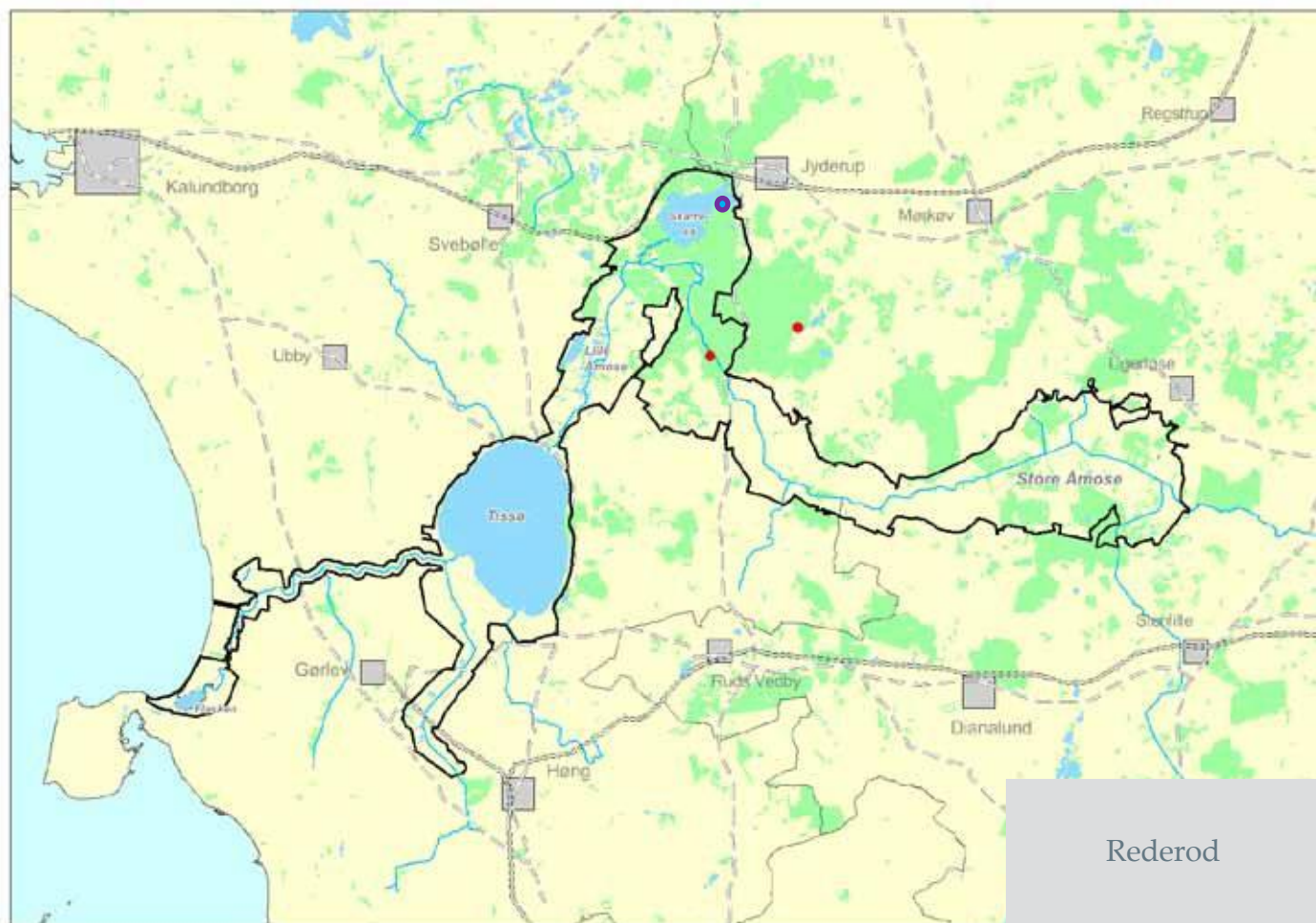

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Rederod

Neottia nidus-avis (L.) Rich.

Rederod er en blegbrun skovorkidé på 15-30 cm, som fuldstændig mangler bladgrønt. Den vissent udseende plante kan således ikke lave fotosyntese, men lever af svampe, som den har samliv med nede i jorden. Blomsterne har samme blegbrune farve som resten af planten. Blomsternes læbe er dybt kløvet. Den blomstrer fra slutningen af maj til lidt ind i juli.

FOREKOMST

Rederod findes mest i gamle løvskove med muldbund. Her gror den ofte i mørke skovpartier, som er dækket af et tykt lag af gamle blade.

Rederod findes et enkelt sted i Naturpark Åmosen nær Helvedes Kedel i Bromølle Skov. Nyt fund i Delhoved Skov, 2020. Arten er også angivet fra et sted øst for Bromølle Kro nær Dønnerup, dvs. uden for naturparken¹¹.

Andre bemærkninger:

Da Rederod mangler klorofyl, er den helt afhængig af den svamp, som den har et underjordisk samliv med. Rederod er ustadig i sin forekomst, idet den nogle år forbliver underjordisk. Blomsterne bestøves af myrer og fluer. Bestøves en blomst ikke af insekter, kan den selvbestøves ved, at pollen drysser ned på støvfanget.

Status

Rederod findes hist og her i morænejords-egne på Øerne og i Østjylland². I Vestsjælland anses den for at være Næsten Truet¹¹

Pukkellæbe. Foto af Peter Leth

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Salep-Gøgeurt

Anacamptis morio (L.) R. M. Bateman, Pridgeon & M. W. Chase.

Salep-Gøgeurt er en kun 10-25 cm høj plante, der adskiller sig fra andre gøgeurter ved følgende tre karakteristika:

1. Grundstillede blade. 2. Opadrettet spore. 3. Grønne striber på de to sidestillede blosterblade. Blomsterfarven varierer fra mørkt purpurrød over rosa og til rent hvid. Den blomstrer i sidste halvdel af maj.

Forekomster af Salep-Gøgeurt i og omkring Naturpark Åmosen^{11,23}. Åbne cirkler angiver fund før år 2000. Tidligere har arten givetvis vokset flere steder indenfor kortet.

FOREKOMST

Pukkellæbe. Foto af Peter Leth

Salep-Gøgeurt forekommer i Danmark talrigest i Vestsjælland, hvor der findes en stor bestand ved Saltbæk Vig²². Den findes også på gammel havbund på Eskebjerg Vesterlyng, ved Lammefjorden og ved Isefjorden.

I øvrigt findes den fåtalligt og få andre steder på Øerne og i Øst- og Sønderjylland. Voksestederne er overvejende velgræssede, næringsfattige enge på mere eller mindre kalkrig jordbund.

I Naturpark Åmosens område har Salep-Gøgeurt tidligere vokset helt mod vest, idet Grøntved i 1948 angiver den både fra Fællesfolden og på Reersø²³. Løjtnant og Worsøe vurderer, at den siden 1950 ikke længere findes på de to lokaliteter²⁴.

Status

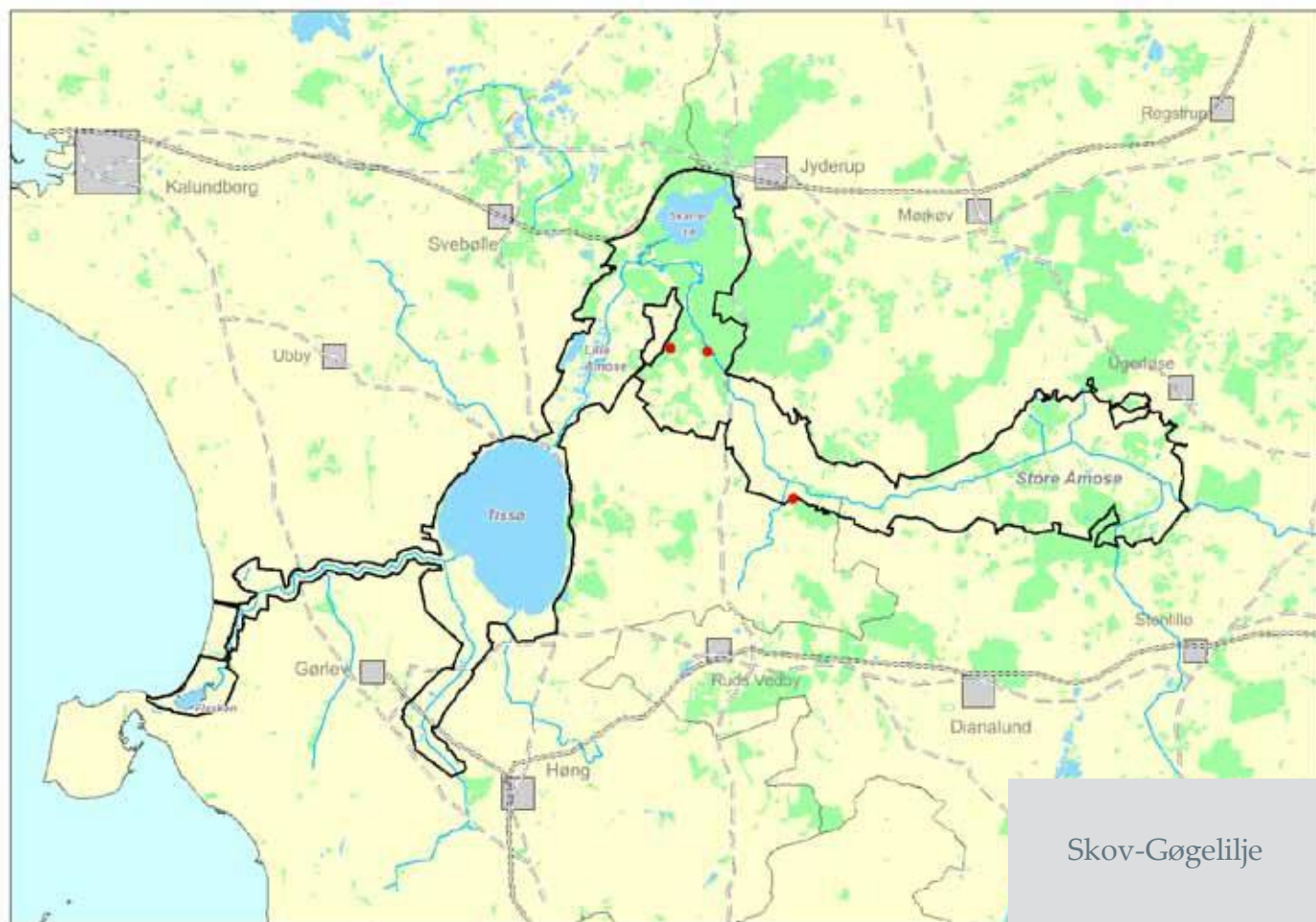
Salep-Gøgeurt er en af de orkidéer, som har haft størst tilbagegang. Årsagen er sandsynligvis, at arten er særdeles sårbar overfor tilgroning og tilførsel af gødning. Salep-Gøgeurt skiftede status i Rødliste 2019 fra ikke-rødlistet til "Næsten truet". Anses for en sårbar ansvarsart (V(A)) i Vestsjælland¹¹.

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Skov-Gøgelilje

Platanthera chlorantha (Custer) Rchb.

Skov-Gøgelilje er en ret kraftig 25-40 cm høj plante med to store, butte grundblade og 2-3 mindre stængelblade. Blomsterne sidder i en kegleformet blomsterstand, og de grønligt hvide blomster har en lang spore. Skov-Gøgelilje kan let forveksles med Bakke-Gøgelilje, men kendes fra denne ved sine divergerende pollenkøller. Bakke-Gøgeliljes pollenkøller er tætsiddende og parallelle (se figurer til højre). Den blomstrer i juni (-juli).

FOREKOMST

Skov-Gøgelilje vokser oftest i skove, men den kan også forekomme på overdrev og i rigkær. Den vokser på fugtig, ofte halv-skygget og næringsrig bund.

I Naturpark Åmosen findes den fåtalligt i Bromølle Skov og i Stenhus Vænge Skov.

Andre bemærkninger:

Skov-Gøgeliljes blomster dufter kraftigere hen under aften, og her lokkes natsværmere til af duft og nektar i den lange spore. Her kan nektaren kun nås af insekter, der har en lang snabel, og som kan holde sig svævende ud for blomsten. Blomsternes forskellige bygning hos Skov- og Bakke-gøgelilje forhindrer krydsbestøvning mellem disse nærtstående arter³

Status

Skov-Gøgelilje er ret almindelig på de sydlige dele af Øerne, på Bornholm og i de sydøstlige dele af Jylland. I øvrigt er den ret sjælden. I Vestsjælland er den rødlistet som Næsten Truet, og hvor den findes, forekommer den med relativt få planter¹¹.

Skov-Gøgelilje. Foto af Carsten Clausen

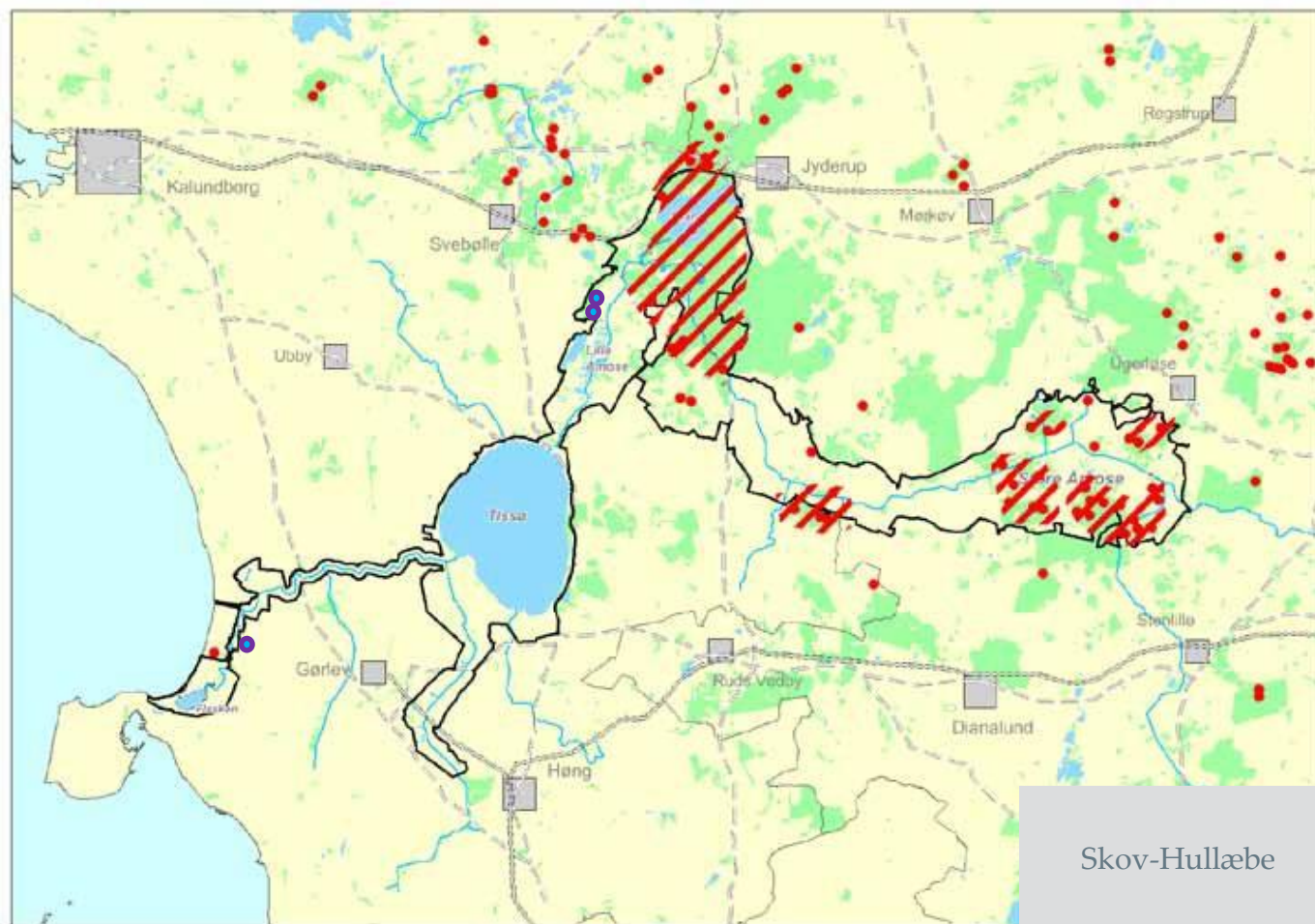

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Skov-Hullæbe

Epipactis helleborine (L.) Crantz subsp. *helleborine*

Skov-Hullæbe er normalt en 30-50 cm høj plante, men den kan blive op til over en meter høj¹⁴, og hver plante kan have op mod 100 blomster. Stænglen er håret, den øvre del er tæt dunhåret. Bladene er brede og grønne, og det største blad er over 2 cm bredt. Blomsterne er ret små med grønlig yderside og violettonet inderside, og i øvrigt er de meget variable i farve. Den blomstrer i juli-august.

FOREKOMST

Skov-Hullæbe vokser i skove på leret og muldholdig bund, men kan også findes i haver, parker, nåletræs-plantager, på vejrbatter mv.

Arten er vidt udbredt i Naturpark Åmosen med særligt mange registreringer i skovene omkring Jyderup og i Store Åmose. Nye fund i Trustrup Skov, 2021 og på Ornum Hede, 2022.

Skov-Hullæbe bestøves af hvepse. Blomsterne udskiller nektar i den indre, skålformede del af læben. Her gærer nektaren, og hvepsene beruser sig i den alkoholholdige nektar. De bliver synligt usikre og tumler rundt i blomsterstanden, hvorved blomsterne bestøves.

Status

Skov-Hullæbe er ret almindelig på øerne og på Bornholm. I Jylland er den ret alm. mod øst og sjælden mod vest, og den breder sig i det nordlige og vestlige Jylland². Den er ikke kræsen mht. voksesteder.

Skov-Hullæbe. Foto af Hans G. Christiansen og Peter Leth (udsnit)

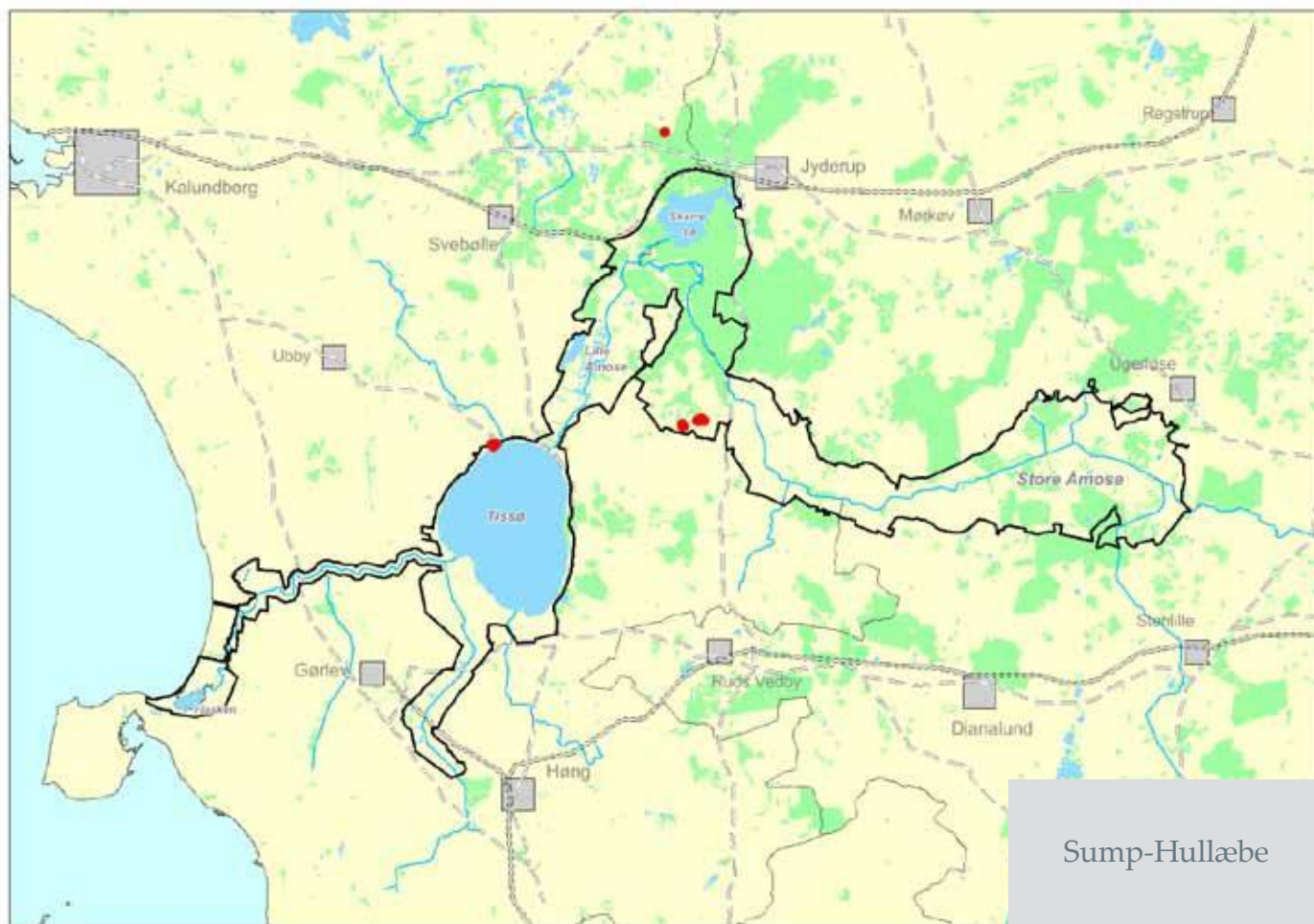

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Sump-Hullæbe

Epipactis palustris (L.) Crantz

Sump-Hullæbe er en 10-40 cm høj let genkendelig Hullæbe, som ofte er bestandsdannende. Bladene er lancetformede, 6-12 cm lange og spidse. Blomsterne er store og iøjnefaldende med en 10-12 mm hvid læbe med røde og gule tegninger. Den blomstrer i (juni-) juli.

FOREKOMST

Den er knyttet til kalkrige, næringsfattige kær og enge af fineste slags, de såkaldte rigkær. Her vokser den ofte sammen med Maj-Gøgeurt og Kødfarvet Gøgeurt.

Sump-Hullæbe vokser i kalkkæret langs Tissøs nordlige bred sydøst for Vråbjerg. Her har vi set den i hundredevis sammen med Maj- og Kødfarvet Gøgeurt⁸. Sump-Hullæbe er endvidere fundet i et par kær nær Katstrup.

Status

Sump-Hullæbe er ret sjælden til sjælden på Øerne og Bornholm, og den er pletvis udbredt i det nordlige og nordøstlige Jylland². Den er overalt blevet sjældnere pga. opdyrkning og tilgroning. I Vestsjælland anses arten for sjælden og kandiderer til at blive regionalt rødlistet som Næsten Truet¹¹.

Sump-Hullæbe. Foto af Peter Leth

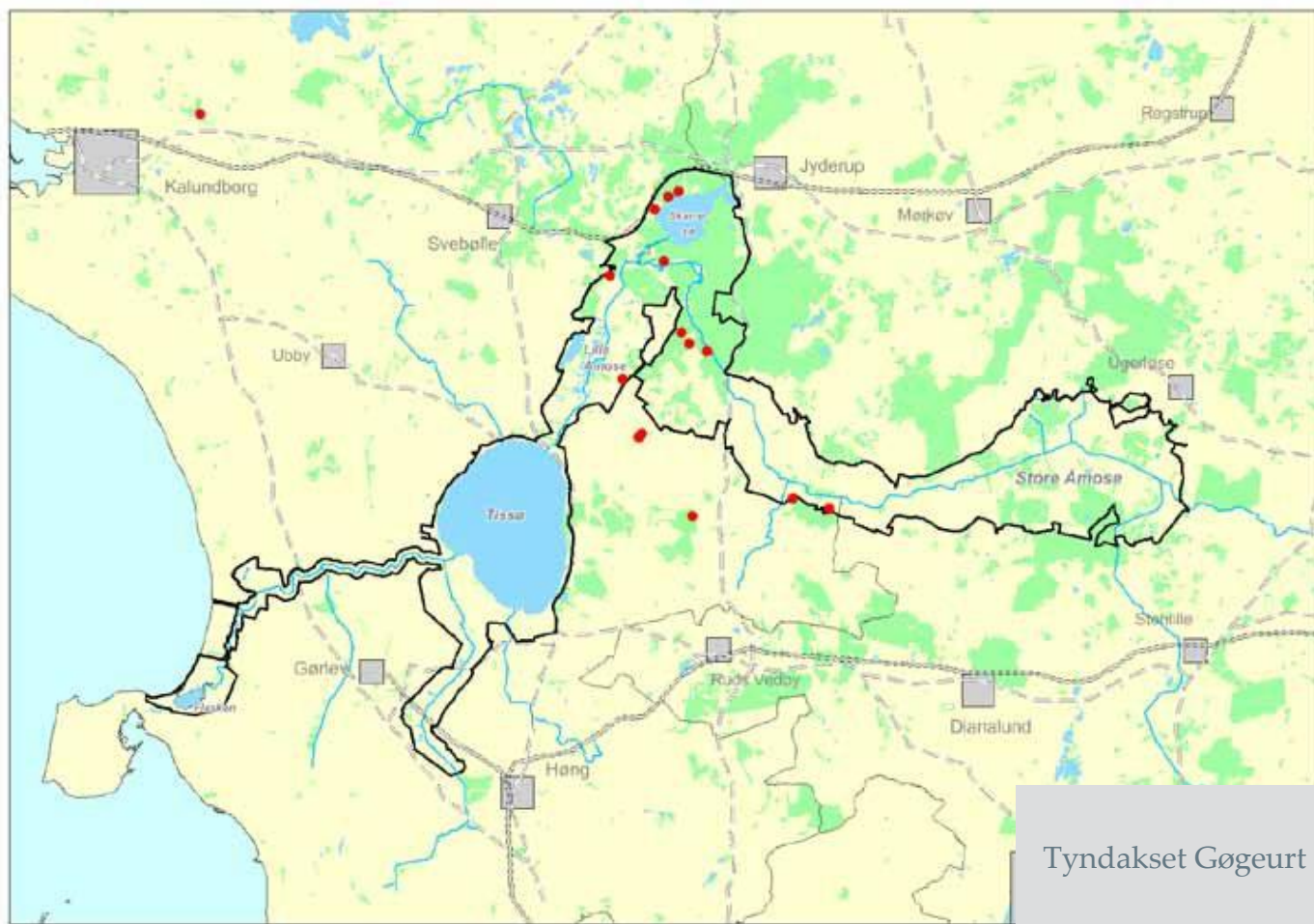

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Tyndakset Gøgeurt

Orchis mascula (L.) L.

Tyndakset Gøgeurt er 15-35 cm høj, og bladene er samlet i en grundstillet bladroset, hvilket gælder for alle gøgeurter af slægten *Orchis*. Bladene er besat af store brune pletter, men der kan også være individer med helt grønne eller sjældent helt brune blade. Blomsterne er som regel violette, men de kan variere i farven og kan endda være helt hvide. Sporen er opadrettet. Den blomstrer tidligt, nemlig i første del af eller midt i maj

FOREKOMST

Tyndakset Gøgeurt findes både i muldrige løvskove og på kalkrige overdrev.

I Naturpark Åmosen har Tyndakset Gøgeurt flere små forekomster i skovene omkring Skarresø. Arten vokser også et par steder i Stenhus Vænge og i en lille bestand på Ørnebjerg, Buerup, som ligger lige uden for Naturpark Åmosen. Her vokser den på overdrevet¹⁰. Der er offentlig adgang til Ørnebjerg. Endvidere er Tyndakset Gøgeurt angivet fra Askvad Skov, ligesom den tidligere har været registreret i Trustrup Skov¹⁵.

Andre bemærkninger:

Blomsternes opadrettede spore producerer ikke nektar. Alligevel bliver blomsterne ofte bestøvet af humlebier. Det skyldes formentligt, at bierne er uerfarne og derfor lettere lader sig bluffe til at besøge blomster, som ligner de nektarproducerende. Bestøvningen er dog ofte ringe og frugtsætningen beskednen.

Status

Tyndakset Gøgeurt er temmelig alm. på store dele af Øerne. I Nordøstsjælland og i Nordjylland er den sjælden, og i Vestjylland er den meget sjælden. Tyndakset Gøgeurt er i Danmark gået en del tilbage i løbet af det forrige århundrede. Det samme er tilfældet i Vestsjælland¹¹.

Tyndakset Gøgeurt. Foto af Hans G. Christiansen

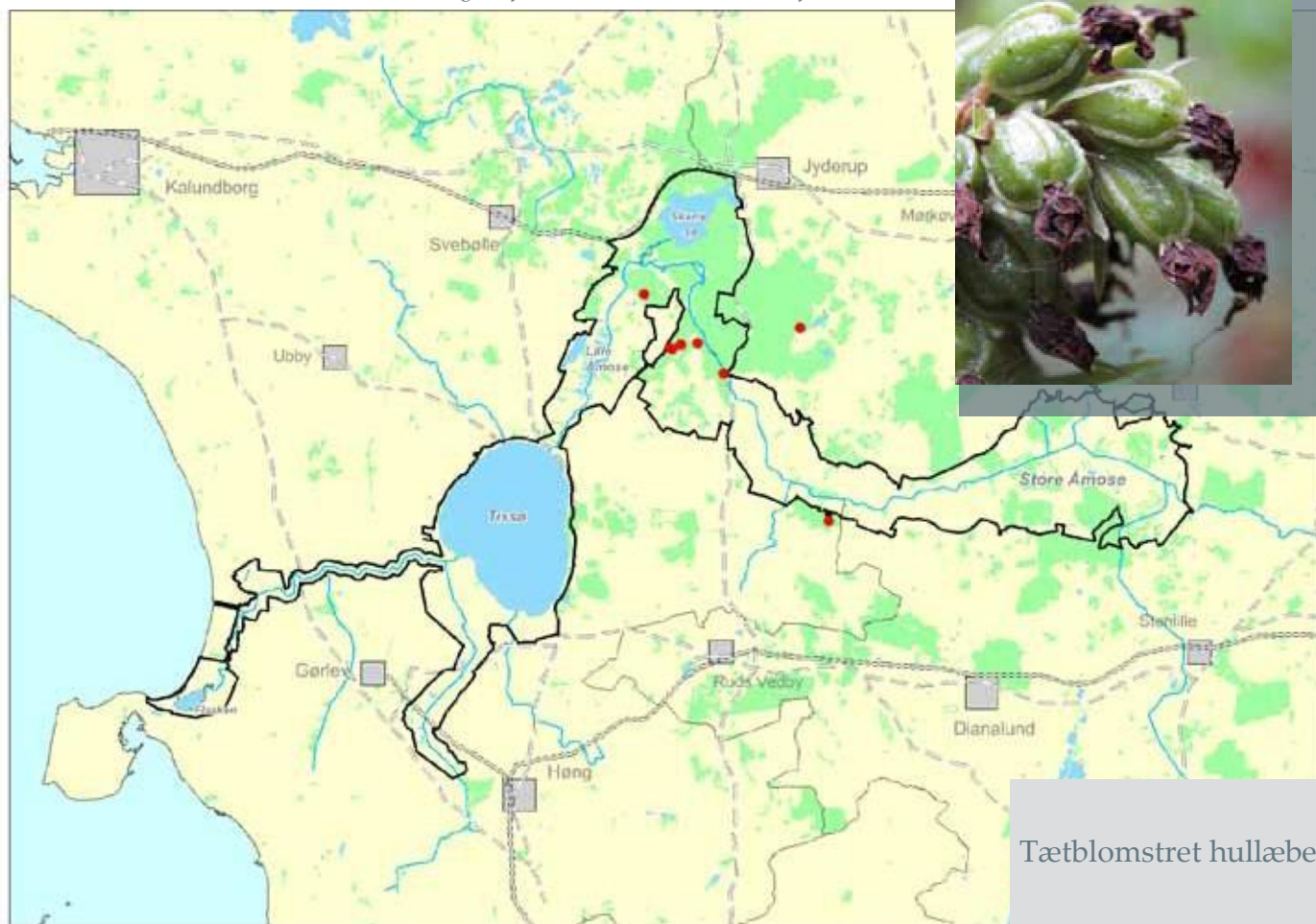
Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Tætblomstret Hullæbe

Epipactis purpurata Sm.

Tætblomstret Hullæbe ligner Skov-Hullæbe en del og blev tidligere opfattet som en Skov-Hullæbe med små blade. Den blev først påvist i Danmark i 1946¹⁶. Tætblomstret Hullæbe adskiller sig fra Skov-Hullæbe ved sine små, grå-grønne blade, som er under 2 cm brede, en kraftigere stængel hvis øvre del er tæt dunhåret, og blomsterne, som er hvidgrønne og silkeglinsende. Den blomstrer i august.

Frugter af Tætblomstret Hullæbe. Foto af Peter Leth

Tætblomstret hullæbe

FOREKOMST

Tætblomstret Hullæbe vokser næsten udelukkende i gammel bøgeskov på plastisk ler. Den står typisk i kløfter, på skrænter og ved skovveje.

Den lille isolerede sjællandske bestand syd for Jyderup omfatter op imod 10 voksesteder. Tre af stederne beskrives i Wind og Faurholdt¹⁷. I Naturpark Åmosen findes Tætblomstret Hullæbe nær Bromølle Kro¹⁸.

Der findes også få eksemplarer i Bromølle Skov på den vestlige skrænt af Åmose Å nær "Hovedes Kedel", hvor åen løber ud af Bromølle tunnelen. Der er ældre fund fra Hejrebjerg Skov. Hovedforekomsten i Naturpark Åmosen findes imidlertid i Stenhus Vænge Skov. Siden 2011 har bestandsstørrelsen her været 20-30 planter.

Andre bemærkninger:

Tætblomstret Hullæbe bestøves af hvepse ligesom Skov-Hullæbe. Sammenhængen mellem berusede hvepse og nogle Hullæber blev først beskrevet for Tætblomstret Hullæbe, og bestøvningen er meget effektiv, som det ses af fotoet med de mange opsvulmede frugtknuder¹⁹. Tætblomstret Hullæbe har for nyligt fået sin helt egen bog: "Een Orchidé - Mange Kunstneriske Udtryk", af Løjtnant og Ærenlund¹⁹.

Status

Tætblomstret Hullæbe vokser i Danmark på små 50 steder i gamle østjyske bøgeskove. På Sjælland findes den kun i skovene syd for Jyderup, og i øvrigt vokser den et enkelt sted på Fyn og et sted på Falster. Den er sjælden i Danmark, men ikke rødlistet. I Vestsjælland er den regionalt rødlistet som Næsten Truet¹¹.

Tætblomstret Hullæbe. Foto af Peter Leth

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

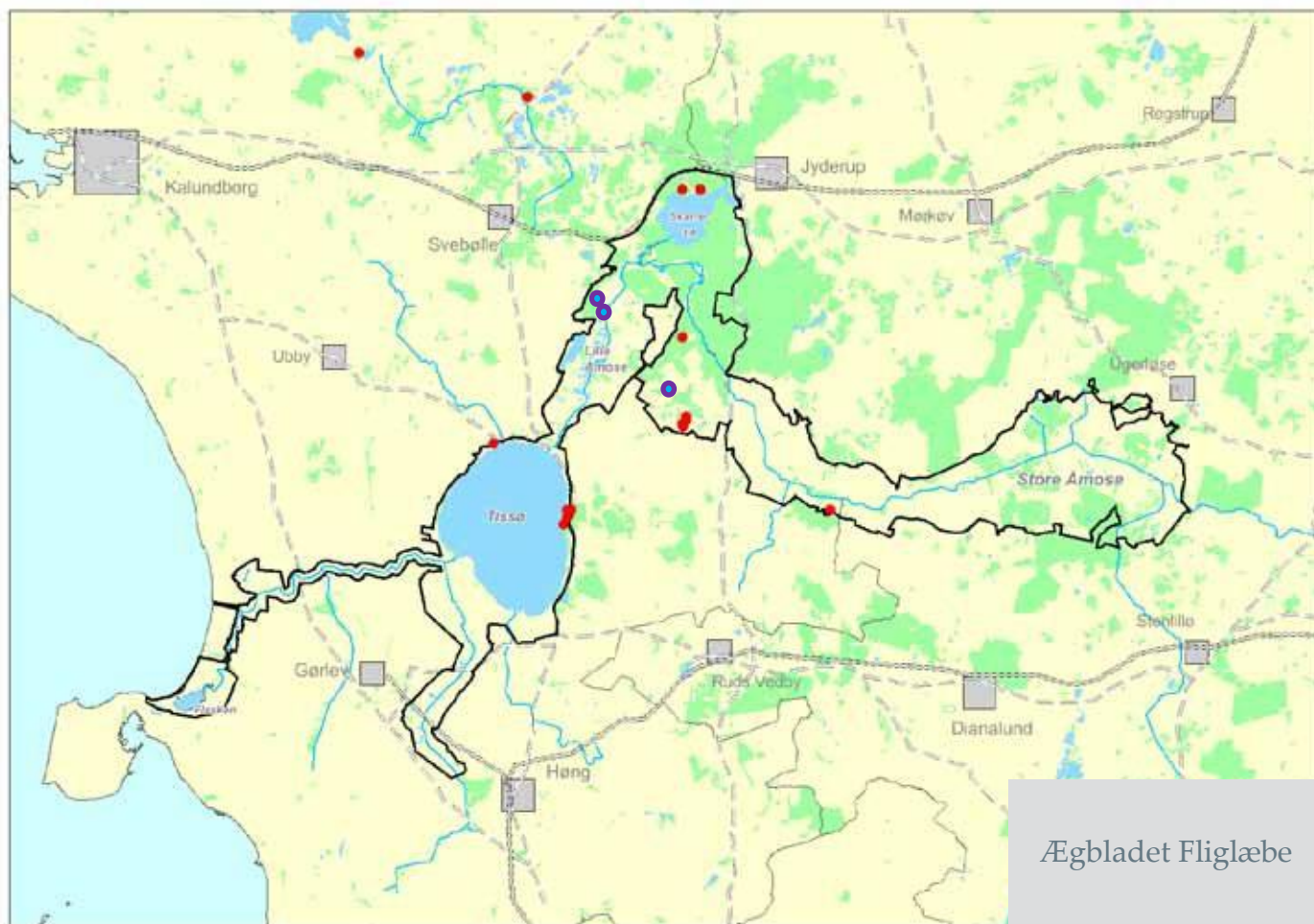
Ægbladet Fliglæbe

Neottia ovaata (L.) Bluff & Fingerh.

Ægbladet Fliglæbe kendes på sine to store ovale blade, der er mindst 4 cm lange og sidder på den nederste del af stængelen. Blomsterstanden når oftest op i 30-50 cm's højde, og de små grønlig blomster er ret anonyme. Blomsternes læbe er kløvet i mindst 1/3 af sin længde. Navnet "Ægbladet Fliglæbe" er således en god beskrivelse af planten. Blomstrer i maj-juni.

Blomster af Ægbladet Fliglæbe. Foto af Peter Leth

FOREKOMST

Ægbladet Fliglæbe vokser i lyse, næringsrige løvskove og kan også vokse på f.eks. kalkrige overdrev.

Den findes i Klinteskov på østkysten af Tissø, hvor vi har talt over 100 stk. på den gamle søbund²⁰. Også på nordkysten af Tissø vokser der ca. hundrede stykker på et overdrev sydøst for Vråbjerg⁸.

Den vokser også nord for Skarresø ved Skarresholm¹⁵. Nye fund i Trustrup Skov, 2021 og Karls Stub, 2022.

Andre bemærkninger:

Ægbladet Fliglæbe regnes for en god indikator for skove, der vedligeholdes med gamle driftsformer som stævningssdrift og skovenge, som enten afgræsses eller slås.

Mens Ægbladet Fliglæbe er en "bondeskovsindikator", er andre af Naturpark Åmosens orkidéer gode indikatorer for "naturskov". Både Tæt blomstret Hullæbe og Glat Hullæbe regnes for gode naturskovsindikatorer, dvs. at findes de i en skov, tyder det på, at skoven har været drevet skånsomt eller slet ikke i mange årtier, ofte i flere århundreder²¹.

Status

Ægbladet Fliglæbe findes hist og her på Øerne og i Østjylland. I Nordjylland er den sjælden, og i Vestjylland findes den stort set ikke. I Vestsjælland bedømmer Leth den til at være ualmindelig, og den har haft stor tilbagegang i det vestsjællandske¹¹.

Ægbladet Fliglæbe ved Tissø. Foto af Peter Leth

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Jørgen Steudels egn

Der vokser 500 - 1000 gøgeurter på en eng ned til Nedre Halleby Å nær Brovejen.

Der er flest Maj-Gøgeurt, men der er også mange Plettet Gøgeurt foruden Kødfarvet Gøgeurt og nogle krydsninger.

Maj-Gøgeurt.

Foto: Hans G. Christiansen

Engen ligger i en sommerhushave og er nærmest en græsplæne. Jørgen Steudels mor har ejet huset siden 1959. Dengang stod der en ellesump på grunden, og i kanten af elletræerne stod 6-8 gøgeurter. Elletræerne blev fældet i 1960-61, og uden for elletræerne blev der anlagt en græsplæne. Da Jørgen købte huset i 1977, var gøgeurterne ved at brede sig ud i græsplænen. Siden har Jørgen plejet stedet ved IKKE at slå vegetationen, før gøgeurterne var afblomstret og havde smidt deres frø. Herefter blev vegetationen slået og højt revet sammen og fjernet.

Gøgeurterne spreder sig stadig ud på nye dele af græsplænen. Et sted er der endda kørt muldjord på noget af græsplænen, og et andet sted er der lagt stabilgrus ved en garage. Men gøgeurterne spreder sig ikke desto mindre ud på disse steder så snart, der har dannet sig et tyndt jordlag ovenpå stabilgruset og muldjorden.

Om vinteren går åen over sine bredder og oversvømmer græsplænen. Under stormen i december 2013 kom der havvand langt op i Nedre Halleby Å systemet, og det oversvømmede også græsplænen. Sommeren efter var der nok kun det halve antal gøgeurter tilbage, men nu er bestanden igen som tidligere.

Der vokser kun få Gøgeurter på engen ved Brovejen over Nedre Halleby Å. Engen er domineret af tagrør og anden høj vegetation. Tænk, om disse partier mellem sommerhusene og åen blev afgræsset eller slået, så driften blev som i Steudels have, så kunne det måske blive til enge fulde af gøgeurter.

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

LITTERATUR

1. Pedersen, Henrik Ærenlund og Niels Faurholdt 2010: Danmarks vilde orkidéer. - Gyldendal.
2. Hartvig, Per 2015: Atlas Flora Danica. Gyldendal, København.
3. Nilsson, Sven og Bo Mossberg 1977:
Nordens orkidéer. Dansk udgave: Bernt Løjtnant. - Gyldendals grønne håndbøger.
4. Petersen, Bent Vestergaard og Jesper Høyer-Nielsen:
Ophrys apifera Huds. - nu i Danmark. - Urt 2005 (1): 16-19.
5. Correl, Nicolaj H. 2016: Ridderen vender tilbage! - Urt 2016 (2): 42-45.
6. Clausen, Carsten og Hans Guldager Christiansen 2013: Floraen på et stykke af Tissøs nordvestlige bred syd for Lille Fuglede. - På [DN Kalundborgs hjemmeside](#).
7. Clausen, Carsten og Hans Guldager Christiansen, 2015:
Floraen på et stykke af Tissøs nordlige bred. - På [DN Kalundborgs hjemmeside](#).
8. Clausen, Carsten og Hans Guldager Christiansen, 2016:
Floraen på Tissøs nordlige bred ved Tissøgård. - På [DN Kalundborgs hjemmeside](#).
9. Clausen, Carsten og Hans Guldager Christiansen, 2016:
Floraen på Tissøs nordøstlige bred. - På [DN Kalundborgs hjemmeside](#).
10. Christiansen, Hans Guldager og Carsten Clausen 2012:
Floraen på Ørnebjerg. - På [DN Kalundborgs hjemmeside](#).
11. Leth, Peter 2006: Status for Vestsjællands Flora 2006 – en kommenteret regional rødliste og positivliste. - Dansk Botanisk Forenings hjemmeside (www.botaniskforening.dk).

12. Faurholdt, Niels; Henrik Ærenlund Pedersen og Søren Grøntved Christiansen 1996: Nikkende Hullæbe (*Epipactis phyllanthos*) – en miskendt dansk orkidé. - *Urt* 1998 (2): 52-59.
 13. Grøntved, P 1935: Om plantevæksten i og ved Tissø. *Bot. Tidsskr.* bd. 43, s. 195-219.
 14. Jensen, Erik 2000: Talrige Skov-Hullæber i Jyderupskovene. - *Urt* 2000 (1): 28-29.
 15. Gravesen, Palle 1976: Oversigt over botaniske lokaliteter. 1. Sjælland. - Fredningsstyrelsen 1976.
 16. Nannfeldt, J. A. 1946: Tre för Norden nya *Epipactis*-arter. *E. percica* Hausskn., *E. leptochila* (Godf.) Godf., och *E. purpurata* Sm. – *Bot. Not.* 1-28.
 17. Wind, Peter og Niels Faurholdt 1992: Fund af Tæt blomstret Hullæbe (*Epipactis purpurata*) på Sjælland. - *Urt* 1992 (1): 9-16.
 18. Faurholdt, Niels 2011: Hullæber i Vestsjælland, søndag den 7. august. – *Urt* 2011 (4): 179.
 19. Løjtnant, Bernt og Henrik Ærenlund Pedersen 2016: Een Orchidé – Mange Kunstneriske Udtryk. - BFNs Forlag.
 20. Clausen, Carsten og Hans Guldager Christiansen, 2014: Floraen i Klinteskoven ved Tissø. - På [DN Kalundborgs hjemmeside](#).
 21. Faurholdt, Niels 2000: Anvendelse af indikatorarter til bedømmelse af naturskovspotentialet i sydøstdanske løvskove. - *Flora og Fauna* 106, 53-61.
 22. Leth, Peter og Hans Guldager Christiansen 2015: Saltbæk Vigs planteliv. I: Christiansen, Hans Guldager (red): Saltbæk Vig, historie, natur, kultur. - Kalundborg kommune.
 23. Grøntved, Jul. 1948: Orchidéernes udbredelse i Danmark (TBU nr. 15). – *Bot. Tidsskr.* bd. 47, s. 277-350.
 24. Løjtnant, Bernt og Eiler Worsøe 1977: Foreløbig status over den danske flora. - Reports from the Botanical Institute University of Aarhus.
- Se også; Clausen, Carsten og Hans Guldager Christiansen, 2021 og 2022, Fællesfoldens Flora, Kattrups Skove og Ornun Hede på [DN Kalundborgs hjemmeside](#)

Naturpark Åmosens vilde orkidéer

Maj-Gøgeurt. Foto af Ole Agerbæk